

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 24

Заснований в 1996 році

Рівне – 2002

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 24. — Рівне: РДГУ, 2002. — 176 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії і практики громадянського виховання, а також з питань педагогіки, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, розвитку і профорієнтації дітей та учнівської молоді в дошкільних закладах, сучасній школі, вищих навчальних закладах та позашкільних установах.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів, а також працівників позашкільних установ.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**Головний редактор** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН**Мітюров Борис Никифорович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович** (Інститут проблем виховання АПН України);доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович** (заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій Степанович** (Рівненський економіко-гуманітарний інститут);доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна** (Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович** (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович** (Університет "Острозька Академія");кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна** (Рівненський державний гуманітарний університет)доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович** (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович** (Запорізький державний університет)доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович** (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович** (Рівненський державний гуманітарний університет);кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович** (заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 29.11.2002 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет
ISBN 966 — 7281 — 07 — 5.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2002

смужки тощо), з яких учні моделюють іграшки (крокодилів, паровози), виготовляють столи і стільці. Трудове навчання учнів старших класів (14-15 років) відбувається згідно з єдиними екзаменаційними вимогами відповідно до розділів “Ремесло” і “Технологія”. Під час проведення екзаменів оцінювання відбувається так: 30%– від загальної кількості балів – за теоретичні знання; 50%– за оволодіння практичними навичками; 20%– за навички дизайну [3, 131-134].

Відповідно до сучасних вимог життя головним є оволодіння учнями такими практичними знаннями та навичками, які знадобляться їм у дорослому житті. Екзамен з курсу “Технологія” досить складний, як і сама навчальна програма; його вибирають учні, які планують пов’язати свою діяльність з інженерними професіями. Складається іспит на звичайному та на підвищеному рівнях складностей (після закінчення повної середньої школи у 18 років). Школярі можуть обрати і складання екзамену з дизайну, що є складовим елементом трудової підготовки та готує до професії інженера, архітектора чи дизайнера промисловості. Головним під час вивчення цього курсу є практична робота над проектами, тематика яких досить різноманітна.

Характеристика трудового навчання буде неповною без огляду курсу “Домашня економіка”, або домогосподарства. Мета вивчення цього курсу – допомогти учням вести ефективний стиль життя як особистостям, членам суспільства. Цей предмет обирають здебільшого дівчата (але іноді і юнаки), у процесі якого вчать шити і прости, оволодівають навичками рукоділля та кулінарним мистецтвом. У деяких школах традиційно зберігається диференціація всіх цих предметів у навчальному плані.

Таким чином, кожна школа сама обирає напрям трудового навчання школярів та його зміст, ураховуючи при цьому рекомендації Міністерства освіти та єдині екзаменаційні вимоги.

Отже, Велика Британія розпочала реформування освіти на початку 80-х років та активно продовжувала її в 90-х роках. Деякі напрями оновлення освіти коректуються і змінюються відповідно до змін обставин, певних результатів початку реформ, а також своєрідних традицій та звичаїв цієї країни. Унаслідок реформування системи освіти з’явилася необхідність у новому підході до трудового навчання, тому було переглянуто зміст і завдання цього предмета та введено курс “Технологія” в національний навчальний план. Зміни щодо вдосконалення трудового навчання в школі, розширення його масштабів та модернізації змісту відбулися з урахуванням тих потреб, які виникають унаслідок розвитку суспільства, економіки. Великий вплив на розвиток трудового навчання має ЄЕС, проте існуюча впродовж віків традиційність британського устрою позначилася на освітній сфері загалом і трудовому навчанні зокрема. Зміцнюються зв’язки освіти і промисловості, відбувається пошук нових форм взаємодії підприємств і шкіл, а також упроваджуються задуми щодо подальшого їх розвитку. Уся діяльність держави спрямована на зближення загальної освіти і профорієнтації з трудовим навчанням учнів у школах Великої Британії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лавриченко Н.М. Професійна орієнтація учнів у системі середньої освіти Франції: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / АПН Укр., Ін-т педагогіки. – К., 1996. – 165с.
2. Лапчинская В.П. Средняя общеобразовательная школа современной Англии. (Вопросы истории и практики обучения). – М., 1977. – 216с.
3. Лапчинская В.П. Трудовое обучение в школах Англии // Советская педагогика. – 1990. – №1. – С.131-136.
4. Павлова М.Б. Система подготовки молодежи к трудовой жизни в общеобразовательных школах Великобритании // Новые исследования в педагогических науках. – М.: Педагогика, 1991. – Вып.2 (58). – С.23-26.
5. Тарасюк Л.Н., Цейкович К.Н. Образование в Великобритании // Социально-политический журнал. – 1997. – № 3. – С.153-168.
6. Яцишин Н.П. Професійно-педагогічна підготовка вчителів у Великій Британії (90-ті роки ХХ ст.): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1998, – 216с.
7. Sauvage B. Et la technologie? // Cahiers pedagogiques. – 1994. – № 321-322. – P.56.

Одержано редакцією 12.09.2002.

УДК: 371

В.В. СЕРЕДОВИЧ

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

За умов докорінної трансформації суспільства все гострішою стає загроза поширення серед молоді бездуховності, емоційної бідності, нікчемності інтересів. Тому важливим завданням сучасної

школи є переорієнтація навчально-виховного процесу у русло гуманізму та загальнолюдських цінностей. Серед останніх зростає роль краси, творчості, мистецтва.

Про значення вчасного вияву і розвитку творчого потенціалу молоді сказано багато, починаючи з праць таких видатних педагогів як Я.А. Коменського, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, І.Г. Песталотці, П.Ф. Лесгафта та ін. Науковці завжди схилилися до думки, що лише творчість є справжнім джерелом інтелектуального, психічного, фізичного формування особистості. Виховний потенціал мистецтва міститься у самій його суті й пояснюється тим, що емоційна сторона свідомості, естетичні ідеали особистості первинні стосовно інтелекту під час формування духовних інтересів та ставлення до світу вцілому. Лише на емоційній основі встановлюються міцні зв'язки дитини з оточуючим світом. А.В. Луначарський писав: “Ми влаштовані так, що чуттєве для нас важливіше за мислене. Ми вважаємо що-небудь глибоко пізнаним, коли відчуємо це не тільки головою, але призвемо до цього всю нашу нервову систему” [1, 6–7].

Навчально-виховний процес немислимий без створення особливої емоційної атмосфери захоплення. Вона досягається за допомогою живого слова педагога, живих діалогів із учнями, музики, ігрових ситуацій і, обов'язково, зорових образів. Важливо, щоб на уроках лунали не холодні, типові, хоч і правильні за змістом, відповіді школярів, а відповіді, які є сповнені емоціями, в яких виявляються слески душі та розуму. Весь цей арсенал засобів працює на те, щоб захопити, запалити, духовно пробудити школярів. Все це разом є складовими компонентами емоційної драматургії уроків. Саме емоційне входження, а потім і занурення в тему під час будь-якого уроку – це найбільш цінні його хвилини. Важливим є й те, що інтелектуальні почуття, переживання радості пізнання, подив перед величчю природи та її закономірністю – надійне джерело міцної пам'яті. За таких умов навчально-виховний процес приймає найбільш бажану форму, здійснюється в єдності думки і почуття. Лише при такому підході можна очікувати високих результатів у здійсненні школярами творчої пізнавальної діяльності та реально досягати її.

Серед інших загальнолюдських цінностей образотворче мистецтво є унікальним у вирішенні завдань сприймання та осмислення будь-якої інформації, будь-яких природних і суспільних явищ. Адже образотворче мистецтво є художнім відображенням дійсності в образах, що сприймаються зором. Хибною є думка, яка за останні десятиріччя глибоко укорінилася у загальноосвітніх школах, про те, що образотворче мистецтво дає учням певний мінімум знань і навичок суто виконавчого, практичного характеру та деяку уяву про світові і вітчизняні культурні цінності, класичні твори видатних художників. Слід зрозуміти, що образотворче мистецтво містить в собі цілісну, об'ємисту систему засобів емоційного впливу, які виходять за межі стереотипного погляду на даний навчальний предмет як на допоміжну дисципліну, і дають можливість відчинити двері до найвищої Гармонії єднання Людини зі Світом. Адже людське пізнання починається хоч з простих, але яскравих зорових образів: квітка, павутинка, сонячний зайчик, метелик... Лише згодом дитина узагальнює всі явища, компоненти та предмети і усвідомлює глибину понять: рідна природа, рідний край, Батьківщина. А найголовніше тут є те, що всі враження, уявлення і знання, які через зорові образи запали в душу і серце дитини, стають її надбанням, власними знаннями, власною точкою зору, її життєвими поглядами і переконаннями, а згодом будуть визначати духовну та громадянську позицію особистості.

В сучасній педагогічній теорії склався окремий напрямок – “художня педагогіка”, що вивчає зміст і засоби художньо-естетичного виховання та розвитку школярів, в руслі якого велися дослідження таких відомих педагогів і мистецтвознавців як А.В. Бакушинський, П.О. Білецький, Л.С. Виготський, В.Г. Волков, П.М. Якобсон, Д.М. Джола, А.Б. Щербо та ін. В своїх дослідженнях науковці надавали окремого значення серед засобів художньої педагогіки засобам образотворчого мистецтва та образотворчій діяльності, як найбільш доступній, найбільш наочно-образній, найбільш масовій галузі творчості. Так відомий науковець і мистецтвознавець Б.Я. Яковлев відмічав, що “Малювання, яке має “наочний” матеріал і розвиваючий метод, яке діє, основним чином, через посередництво зору, сприяє культурі цього відчуття, тобто його розвитку, витонченості, а тому формально розвиває і покращує пізнавальні сили душі: робить сприймання більш сильним, образи яскравими, уяву дієвою і живою, а тому й пам'ять більш міцною, поняття змістовними, судження вірними... Малювання має широке застосування в школі і в житті як вміння робити наочним слово і думку” [2, 45].

Тому, резюмуючи вище зазначене можна стверджувати, що інтеграція будь-якої навчальної дисципліни з образотворчим мистецтвом та образотворчою діяльністю – це гарантована можливість зробити предмет вивчення насиченим, чуттєво сприйнятним, більш легким і доступним для осмислення. З огляду на вищесказане – мету навчання та виховання засобами образотворчого мистецтва можна визначити як розвиток у дітей високих естетичних та духовних ідеалів, художнього бачення дійсності, творчого, продуктивного, а не шаблонного чи стандартного мислення.

Сучасний світ надзвичайно динамічний – це час змін в усіх сферах життя суспільства. Україні, як і світу в цілому, потрібна молодь, здатна приймати на себе ініціативу, нові нестандартні рішення, яка б уміла творчо мислити і здійснювати адекватні поступки. Взагалі, розвиток творчого потенціалу в

людині є рушійною силою прогресу та одним із шляхів реформування сучасної школи. Духовну повноту і насиченість життя може дати тільки допитливе пізнання світу, активне і радісне бажання оволодівати знаннями. Дитина не може бути щасливою, якщо в школі їй погано, нудно, якщо вона почувається недостатньо здібною, щоб опанувати шкільну науку. Зробити дитину щасливою – це найперше допомогти їй учитися. Взагалі, помиляються ті, хто вважає, що чим молодші учні, тим простіше їхчити та виховувати. Ні, навпаки, складніше, адже особистість дитини тільки починає формуватися, вона піддається будь-якому впливу, як позитивному, так і негативному. Непомірною вимогливістю з перших днів у дитини можна відбити бажання до знань, а можна так вести урок, що навчальний матеріал буде сприйматися “на льоту”, і з кожним уроком підвищуватиметься пізнавальний інтерес кожного учня. Головне у навчанні і вихованні молодших школярів, – розвивати у них продуктивне творче мислення, навчити одержувати задоволення від інтелектуальної праці.

В роботі над розвитком творчих сил і творчого мислення дитини домінантною є роль педагога. Особливо для учнів початкової школи, які, з одного боку, прагнуть наслідувати вчителя в усьому: звичках, рухах і жестах, способі мовлення та мислення, а, з другого, – самі ще не в змозі повністю спланувати та організувати свою діяльність, оцінити її результати, зробити глибокі висновки, намітити перспективу розвитку. Необхідний систематичний, глибокий і серйозний аналіз того, чого навчилися і ще не засвоїли діти, що вони вміють і чого не вміють, і головне – аналіз того, чому не знають, не вміють. Відповідаючи на ці “чому?”, виявляючи їх причини, деякі вчителі схильні все “списувати” на учнів, які “безвідповідальні”, “не бажають вчитися”, “ліниві”, “нічим не цікавляться” тощо. Але за такими поясненнями приховані, як правило, педагогічні прорахунки, формалізований підхід до педагогічної діяльності як до суто викладацької роботи. Педагог має бути присутнім на всіх етапах діяльності учнів, зацікавлювати їх, надихати, стимулювати їх творчі сили. Окрім цього слід враховувати, в початкових класах переважно всі предмети веде один вчитель. Можна твердити, що саме від його роботи буде залежати доля зустрічі дитини зі всіма основами наук, адже для дитини будь-який навчальний предмет є невіддільний від образу вчителя. Між особистістю дитини та навчальною дисципліною завжди знаходиться “зв’язуюча ланка” – особистість педагога. “Смертний гріх вчителя – бути нудним”, – підмітив древній філософ Гербарт. А для цього педагог має сам бути творчою особистістю, натхненою людиною. Лише творчий вчитель здатний розвинути і виховати творчого учня, привити правильне ставлення до навчання як нелегкої, але дуже захоплюючої життєво необхідної творчої праці. Творчість педагога збуджує і живить пізнавальну активність та пізнавальний інтерес школярів, що в свою чергу, надихає та підштовхує їх до власної творчості. Тому творча активність в дослідженнях Т.І. Шамової, Г.І. Шукіної розглядається як вищий рівень розвитку пізнавальної активності [3; 10].

У чому ж криється загадка творчості людини? Вже давно вчені намагаються її розгадати. Першими об’єктами вивчення були люди науки і мистецтва. Аналізувалися їх щоденники, листи, висловлювання. Незаперечно показано, що більшості авторам великих винаходів були притаманними дві стадії творчого процесу: перша стадія – довготривалі роздуми над фактами, явищами, предметами, що вивчаються; друга стадія – своєрідний стрибок, миттєве натхнення та інтуїтивне прийняття рішення. Видатний винахідник Томас Едісон так визначає процес творчості: “Винахід - це 99 % поту і 1 % натхнення”. Отож, істина полягає в тому, що творчість народжується в ситуації ускладнення, в доланні труднощів, процесі тривалого, кропіткого пошуку.

У другій половині минулого століття дослідження творчого мислення стали більш глибокими. Створювалися перші діагностичні завдання для вияву рівня розвитку творчого мислення. Почалися експериментальні дослідження і вивчення процесів творчості дітей і підлітків у різних галузях науки та мистецтва. Був з’ясований механізм протікання творчого процесу, який полягає у тому, що творчість реалізується в діяльності; для справжньої творчості важливим є не стільки результат, скільки сам процес творіння. Було виявлено, що творчість передбачає наявність комплексу складних особистісних якостей, які зумовлюють прояви потреби, бажання, ініціативи і є психологічними складовими творчої діяльності. До таких складових відносяться: гнучкість розуму; систематичність і послідовність міркувань та суджень, які є виявами мислення; діалектичність мислення; здатність до ризику і відповідальності за прийняті рішення, готовність їх відстоювати.

Слід зауважити, що перелічені вище психологічні компоненти творчості є властивостями мислення дорослої людини. У дітей здібності до творчості формуються поступово, проходячи кілька стадій розвитку. Ці стадії протікають послідовно: кожна наступна стадія вимагає повного оволодіння якостями, що формуються на попередній. Дослідження дитячої творчості дозволяють виділити як мінімум три стадії розвитку творчого мислення: наочно-дієве, причинно-наслідкове, евристичне.

Мислення народжується в діяльності. В процесі маніпуляції з предметами дитина вирішує різноманітні мислительні задачі. У віці п’яти-шести років діти навчаються здійснювати подібні дії-маніпуляції, скористаємось таким висловленням, – “в голові”. В якості об’єктів виступають вже не реальні образи, а образи-уявлення. Найчастіше це наочні, зорові образи предметів. Дуже важливо на даному етапі давати дітям завдання на дослідження образу-уявлення. Задача педагога полягає в тому,

щоб спираючись на подібні уявлення, підняти рівень дитячого сприйняття; навчити бачити і розуміти не лише яскраві, помпезні риси, а й ті риси чи ознаки предметів, які ледь помітні, приховані, не “кидаються в очі”. Такі вміння виділяти численні окремі компоненти образу дозволяють дитині мисленно поєднувати деталі різних образів, вигадувати нові, фантастичні об’єкти або явища. Так, дитина може уявити і зобразити на папері тварину чи квітку, яка поєднує в собі деталі багатьох інших тварин або рослин, а тому наділену такими якостями, яких немає в реальному світі. Психологи подібну здатність називають фантазією. Дитяча фантазія на перших порах дуже пов’язана із зображувальною діяльністю. Характерною рисою в зображеннях учнів першого класу є те, що вони ще не знають усіх труднощів малювання. Учні залюбки зображують усе, що вчитель вважає за необхідне, перед ними ще не стоїть проблема “правильного реалістичного зображення”. Засобами образотворчого мистецтва педагог стимулює фантазію. Хорошими стимулами тут можуть стати незавершені малюнки, невизначені образи типу чорнильних плям або каракуль, малюнки–символи, малюнки–ребуси. Таким чином, одним із напрямків розвитку творчого мислення засобами образотворчого мистецтва на початкових етапах є: збагачення образів дитини новими деталями (деталізація образів) та вихід за межі звичних реалістичних образів. Зображувальна діяльність дитини в умовах школи перетворюється із суто ігрової на навчально–пізнавальну діяльність.

Відомо, що предмети і явища дійсності перебувають у різноманітних зв’язках і відношеннях: причинно–наслідкових, часових, умовних, функціональних, просторових та ін. Наочно–дієве мислення дитини дає можливість зрозуміти просторові і часові відношення. Більш важко досягнути причинно–наслідкові зв’язки, які виходять за межі уявного зорового образу і вимагають розгляду в широкому теоретичному контексті. Розвиток пізнавальної діяльності молодших учнів свідчить про те, що на кінець навчання в початковій школі відбувається сплеск дослідницької активності та прагнення дітей до пошукової діяльності. Адже пізнавальна діяльність має своїми об’єктами природу, суспільство, людину. У цьому виді діяльності активність суб’єкта (тобто дитини) спрямована на об’єкт не з метою його руйнування, модифікації чи реконструювання, а переважно з метою пізнання. Таким чином, об’єкт діяльності відображається суб’єктом і повертається до нього у вигляді знань про об’єкт. У віці восьми–дев’яти років діти, спостерігаючи за різними явищами життя, починають формулювати запитання пошукового характеру, на які самі ж прагнуть знайти відповідь. У віці одинадцяти–дванадцяти років майже усі учні спрямовують свою дослідницьку активність в русло пошукової діяльності. Саме ця причинно–наслідкова мислительна діяльність характеризується такими якостями як самостійність, критичність, активність, але й визначається вибірковістю. Наявність даних якостей є свідченням того, що учень стає суб’єктом навчального процесу і готовий творчо мислити. Такому учневі властивий вибір нових нестандартних способів діяльності, перенесення знань у нові ситуації. При цьому школяр, оцінюючи та перебудовуючи свій досвід діяльності, активно здійснює подальше засвоєння і використання нових знань за самостійною програмою дій. А це вже є передумовою евристичного мислення, адже, як зазначає Г.І. Щукіна, і сама задача може ставитись школярем, і шляхи її розв’язання обираються нові, нешаблонні, оригінальні [4]. У протилежному ж випадку, без прояву названих вище компонентів, працюючи лише за вказівкою педагога, учень залишається об’єктом, а не суб’єктом навчання: може стати хорошим, але шаблонним заформалізованим виконавцем. Щоб стимулювати творче мислення у вивченні причинно–наслідкових зв’язків можна застосовувати різноманітні методи, прийоми та засоби образотворчого мистецтва. Наприклад, прийом образного порівняння (аналогії), коли той чи інший складний процес або явище порівнюється з більш простим і зрозумілим, через показ картинок, схематичних малюнків. Зокрема, на уроках математики, подаючи вступний матеріал до теми “Дроби”, вчитель пропонує учням здійснити поділ намальованого іменинного торта на стільки частин–секторів, скільки гостей назвуть учні; кожен сектор (шматочок торта) буде становити одну n-ну частину від цілого, а це вже є дріб. Або ж ще, під час уроку історії, розглядаючи найдавніші епохи Землі, учням важко образно уявити їх історичну тривалість та притаманну їм послідовність еволюційних змін. Тому вчителі історії часто використовують, так звані, “годинники часу”, “стрічки часу”, в яких за допомогою графічних зображень у порівняльному аспекті демонструється тривалість та наступність епох.

Окрім методу аналогії, слід відмітити і такий прийом навчання як робота над асоціативними малюнками [5, 11]. Вони являють собою поєднання навчального матеріалу з уявою, абстрагування від теоретичних знань до зображень на папері. Асоціативні малюнки дітей, як спосіб виконання домашнього завдання, часто краще за словесні відповіді висловлюють їх власне ставлення до предметів пізнання, власну точку зору. Цікавим зображувальним прийомом можна назвати синхронне моделювання на площині паперу [5, 12], коли розповідь вчителя під час уроку супроводжується лаконічним та стилізованим моделюванням (малюванням) на площині класної дошки, а учнями в їх робочих зошитах. Цікавою з точки зору творчості є і створення школярами малюнкових символів уроку, теми, розділу, де усі зображення стисло, але гармонійно виражають сутність навчального матеріалу.

Отож, слід визначити, які дидактичні та виховні функції здійснюють засоби образотворчого мистецтва в навчально–виховному процесі?

Функція емоційного впливу. Зрозуміло, що несподіваність появи зображувальної інформації серед уроку викликає пошвавлення, сплеск емоцій, подив. І, як правило, той теоретичний матеріал, що супроводжується зоровим образом, на довго зберігається у пам'яті учнів.

Функція стимулювання пізнавального інтересу. Відома педагог–науковець Г.І. Щукіна, за результатами своїх досліджень сформулювала висновок, що стимуляція пізнавальних інтересів необхідна, оскільки навчальна діяльність молодших школярів пов'язана не стільки з внутрішнім спонуканням до виконання цієї діяльності, скільки з подразниками зовнішнього плану [3].

Функція розвитку візуальної спостережливості та підтримки уваги. За допомогою зображувальних засобів діти довше зосереджуються на предметі вивчення, ретельніше його досліджують.

Функція полегшення процесу засвоєння та конкретизації складних теоретичних понять, термінів, положень, явищ. Впливаючи на зоровий орган чуття, зображувальна інформація забезпечує завершене їх сприймання.

Функція підтвердження реальності та ілюстрування очевидності й певної ймовірності предметів і явищ пізнання.

Функція лаконічного виділення найбільш характерних ознак і особливостей явищ та предметів. За допомогою схематичних зображень завжди можна виокремити ті ознаки предмета, що є найбільш суттєвими, а також стилізувати або упустити другорядні, які в даний момент не підлягають вивченню.

Функція джерела знань та творчого мислення. Часто буває так, що застосування зображень замінює цілу систему складних пояснень, описів, є тим первинним поштовхом, натяком для появи евристичної ідеї.

Будь–яка з вищеназаних функцій свідчить про ефективність навчання з опорою на образотворчу діяльність та бажаність поширення такого навчання для природного розвитку дітей. Засобами образотворчого мистецтва можна спростити багато складних та абстрактних понять, завдань і задач, унаочнити їх зміст.

Вцілому, за ступенем самостійності задачі бувають навчально–пізнавальні, тренувально–пізнавальні та пошуково–пізнавальні. У першому випадку вчитель, за допомогою зображувальних засобів, демонструє умову, хід і спосіб розв'язування задачі, після цього учні за аналогією розв'язують подібні. У другому випадку розв'язування навчальних задач стосується тренування в оволодінні вже відомими способами розв'язання. Пошуково–пізнавальні задачі потребують від учня самостійного пошуку способів їх розв'язання. Як правомірно відзначають В.В. Давидов та А.К. Маркова: “Учіння – це не тільки оволодіння знаннями і навіть не ті дії, перетворення, які здійснює учень під час набуття знань, а передусім процес зміни, перебудови, збагачення самої дитини” [8, 18]. А таке збагачення обов'язково має відбуватися в творчій атмосфері, яка завжди є ознакою мистецтва.

Розглянемо, як же можна творчо збагатити, наситити творчим змістом такий серйозний навчальний предмет як математика, застосовуючи засоби образотворчого мистецтва. Цей процес міжпредметних зв'язків або в більш широкому його баченні, – інтеграції, можна розвивати в три етапи. Перший етап розпочинається ще у першому класі, він являє собою формування математичної активності через образотворчу діяльність. Здійснювати його можна в три стадії.

На першій формують інтерес до математики та математичну спостережливість і увагу за допомогою образотворчої діяльності. Зокрема, під час знайомства і вивчення геометричних понять та фігур пізнавальний інтерес може стимулюватися з допомогою наступної форми роботи. Вчитель наголошує, що навколо нас існує багато речей як в природі, так і в інтер'єрі, в яких можна розгледіти правильні геометричні фігури або наближені до них форми. Школярам можна запропонувати схематично намалювати ті предмети оточуючої дійсності, які вміщують в собі спочатку одну, далі дві, далі три і т.д. геометричні фігури. Учні повинні чітко виділити ці фігури, а потім пояснити свій вибір об'єкта зображення, переконати у правильності вибору інших учнів. Наприклад, лише одну геометричну фігуру вміщують в собі такі відомі з побуту учням предмети: холодильник, сумка (чотирикутник, прямокутник), дзеркало (круг, овал), люстра (трикутник) і т.д. Продовжуючи вивчення та засвоєння тих самих геометричних фігур можна запропонувати школярам наступне, але вже творче завдання на тему “Мій будинок”, в ході якого ними усвідомлюються поняття про вертикальні та горизонтальні лінії, які при певному розміщенні утворюють чотирикутну фігуру: прямокутник, квадрат, ромб. При проведенні ж похилих та горизонтальних ліній утворюються трикутники, трапеції. Із утворених учнями геометризаних будинків можна колективно скласти цілу вулицю або й геометричне місто, яке наповнити, згодом, мешканцями – геометризаними хлопчиками і дівчинками. Виконуючи це завдання учні повинні, враховуючи пропорції людського тіла, скласти “кумедних чоловічків” за допомогою лише геометричних фігур. Таке творче завдання можна пропонувати для виконання як у техніці малювання, так і у техніці аплікації або колажу.

Під час вивчення учнями цифр, їх запису слід запропонувати учням таку досить цікаву творчу вправу: розглянути малюнки і побачити в них “приховані” цифри. Наприклад, композиція “Лебеді”,

насправді при більш детальному розгляді, може складатися з “прихованих” двійок (лебеді); композиція “Ялинковий ліс” може бути утворена з одних лише одиниць; деталі композиції “Комахи” при більш уважному розгляді можуть перетворитися на трійки (бджілки) та шістки (метелики) у перевернутому дзеркальному відображенні.

Вдало можна застосовувати малюнки дидактичного змісту під час вивчення лічби в межах десяти. Наприклад, створюють два малюнки під назвою “Знайди три помилки художника” і демонструють їх учням. На одному зображене сонечко з десятьма промінчиками, а на іншому з вісьмома – це одна помилка; друга – в одній хатинці є чотири віконечка, а в іншій – три; третя – на одній яблуні висить сім яблук, а на іншій – п’ять. Подібні завдання з малюнками рекомендується застосовувати під час вивчення теми “склад числа”. Так, з допомогою зображень можна провести аналогію між складним теоретичним поняттям та реалістичними образами, що полегшує процес усвідомлення. Наприклад, число десять можна передати у вигляді зображень мами курочки та дев’яти курчат, або двох мам курочок і восьми курчат, трьох мам і семи курчат; а можна зобразити ромашку, з якої по одній відпадають пелюсточки і тому подібне.

На другій стадії формування математичної активності розвивають в учнів притаманну їм ініціативу. З цією метою дають можливість школярам вносити та добавляти своє. Наприклад, вивчаючи поняття овал, коло, круг можна запропонувати учням намалювати ті квітки, які в реальному світі нагадують дані фігури. Учням, які найкраще справляться з таким завданням та зобразять найбільшу кількість “круглих” квітів слід запропонувати наступне: пофантазувати і намалювати “інопланетні” квіти, в основі яких є круг. Аплікативно можна скласти безліч цілих сюжетних композицій на основі овалів та кругів за власним задумом учня.

На третій стадії формування математичної активності прагнуть привити школярам любов до математики, активно застосовуючи методи заохочення та стимулювання. Наприклад, це може бути показ батькам виставки математичних творчих малюнків, розроблених їх дітьми, для прикладів, задач, вправ, домашніх завдань. Таку виставку можна продемонструвати й у загальношкільних масштабах всім учням.

Одночасно з розвитком математичної активності слід формувати естетичний смак учнів за допомогою простих вправ: правильне записування цифр, економне і композиційно грамотне використання площі аркуша паперу під час записів, лаконічність та чіткість у зображеннях схем до задач тощо. Ці, на перший погляд, другорядні вимоги в комплексі із усією іншою роботою сприяють формуванню естетичного смаку в учнів, який привчає їх жити за законами краси, помічати красу у буденному житті, прагнути виконувати красиво всі завдання та справи, а тому вже й цим породжують умову творчості.

На другому етапі інтеграції математики з образотворчим мистецтвом важливо сформувати самостійність при розв’язуванні всіх математичних завдань. Найбільше ця робота стосується учнів другого року навчання. Таку самостійність можна розвинути через процеси самодіяльності, самоорганізації, самокерування. Наприклад, в позаурочний час можна провести зустріч учнів із найменшими школярами – першокласниками або помандрувати у гості до найближчого дитячого садочка. Напередодні школярі–другокласники отримують творчі завдання: підготувати математичні малюнки–розповіді, малюнки–задачі, малюнки–ігри на лічбу в межах десяти та зображення цифр у казковий, фантастичний спосіб. Учні повинні усвідомлювати, що їх творчі роботи будуть розглядати, неодноразово переглядати, вивчати молодші діти, а тому вони мають бути посильними для їх розуміння, охайно та красиво виконані, що сприяє продовженню формування естетичного смаку. Подібні завдання можна проводити у межах одного класу методом змагання команд (ланок): яка команда набере більше балів за колективно створені малюнки до прикладів та задач на додавання і віднімання чисел. На одній паралелі, між учнями-ровесниками можна провести товариську зустріч-змагання у вигляді вікторини “Чи знаєш ти математику?”, “У світі цікавої математики”, до якої учні готують малюнки-задачі, ребуси, створюють математичні газети, листівки, повідомлення.

Для самостійного виконання у позаурочний час учням можна запропонувати скласти колективні масштабні аплікації з флористики, шматочків тканин, колажі з сипучих матеріалів на теми “Веселі і кумедні цифри”, “Свято чисел”, тощо. Ці аплікації мають вигляд яскравих, феєричних переплетінь цифр, знаків, геометричних форм і виявляють знання та творчі вміння школярів. Згодом, з таких аплікацій та колажів можна створити виставку в класі, яка буде створювати сприятливий емоційний фон на уроках математики.

На третьому етапі інтеграції математики з образотворчим мистецтвом слід сформувати елементи творчості, які будуть необхідні для життєвої діяльності. Для цього можна застосувати метод створення проблемних ситуацій. Наприклад, необхідно побудувати орнамент у смужці; тут учні стикаються з проблемою: як поділити її на рівні частини? Або потрібно зобразити людину, а як побудувати постать людини враховуючи пропорції? Або, як намалювати дерева, що знаходяться поряд з нами і ті, що віддалені у просторі (передача близького та дальнього плану)? Розвинути елементи творчості у життєвих ситуаціях допомагають і прийоми пошукової діяльності. Наприклад, учні самостійно створюють три-

чотири ескізи, з яких методом колективного обговорення вибирається найбільш вдалий, що й стає варіантом малюнка, необхідного для розв'язання задачі і надалі зберігається в архівній колекції у вчителя. А це вже сам по собі стимул для творчості, тому що учні третього і четвертого класів із притаманним їм завзяттям прагнуть залишити щось після себе на згадку наступному поколінню. Вони охоче створюють дидактичні малюнки математичного змісту, різноманітний роздавальний матеріал. Таким чином, ми прагнули показати, як використання засобів образотворчого мистецтва може супроводжувати весь курс вивчення математики, сприяти наповненню його творчим змістом. Така інтеграція в роботі з молодшими школярами є природною і необхідною.

Отже, образотворче мистецтво містить в собі справді невичерпне джерело творчих ідей для вчителя під час будь-якого уроку з будь-якої навчальної дисципліни. Якість навчання і виховання найбільше залежить від їх процесуальної сторони, тобто визначається тим, як саме вони організовані та “подані” учням. Тому в навчально-виховній діяльності важливо, щоб високий результат досягався не примусом, не авторитарно, а поєднуючись з розвитком пізнавальних можливостей і потреб школярів, щоб “виконавська діяльність підпорядковувалась творчій” [9, 131].

Засоби образотворчого мистецтва слід ширше інтегрувати у будь-які навчальні дисципліни. У такому поєднанні навчальної (а часом і наукової) інформації з яскравістю і виразністю художньо-зображувальної мови з'являється якісно нова глибина сприйняття світобудови, стимулюється пізнавальний інтерес, розвивається пізнавальна активність школярів, яка спонукає їх до дослідно-пошукової діяльності та до найвищої форми діяльності – творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горяева Н.И. Первые шаги в мире искусства: Из опыта работы: Кн. Для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 159 с.
2. Яковлев Б.Я. Рисование как общеобразовательный предмет. – М.: Просвещение, 1986. – 188 с.
3. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся. – М.: Педагогика, 1988. – 208 с.
4. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1986. – 142 с.
5. Пальчевський С.С. Роль образотворчого мистецтва в авторській навчальній системі ХЕТвод. // Оновлення змісту, методів та організаційних форм художньо-естетичного виховання учнівської та студентської молоді: Наукові записки Рівненського педінституту. Випуск 3. – Рівне: РДПІ, 1998. – С. 10-13.
6. Игнатьев Е. Психология изобразительной деятельности детей. – М.: АПН РСФСР, 1959. – 190 с.
7. Неменский Б. Мудрость красоты. – М.: Просвещение, 1991. – 255 с.
8. Давыдов В.В., Маркова А.К. Концепция учебной деятельности. // Вопросы психологии. – 1981. – № 6. – С. 13 – 27.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підруч. для студ. пед. фак-в. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
10. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. – М.: Педагогика, 1982. – 208 с.
11. Симановский А.Э. Развитие творческого мышления детей. Популярное пособие для родителей и педагогов. / М.В. Душик, В.Н. Куров. – Ярославль: "Академия развития", 1997. – 192 с.
12. Томашевський В. Музика на уроках образотворчого мистецтва. // Мистецтво та освіта. Науково-методичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 13 – 17.

Одержано редакцією 12.09.2002.

УДК: 37. 036 – 053. 6

Л.М. КУЛАКОВА

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

У наш час в усьому світі відбувається ствердження нової освітньої парадигми, що має замінити завдання всебічного розвитку особистості завданням максимального розвитку здібностей людини до саморегуляції та самоосвіти. В основі навчального процесу лежать такі здібності людини: академічна (здібність набувати нові знання), комунікативна (здібність до спілкування), сенсомоторна та креативна (здібність до творчості). Творчість є найвищим рівнем розумової діяльності.

У науковій та педагогічній літературі є різні трактування поняття “творчість”. Під творчістю в основному розуміють діяльність, результатом якої є створення індивідуально нового, неповторного, оригінального. Сама природа творчості нерозривно пов'язана з поглядом на питання про появу нового.

Процес творчості на відміну від дій, заснованих на використанні вже відомих прийомів і правил, що ведуть до заздалегідь визначених результатів, завжди означає пошук цілком самостійного шляху до

ЗМІСТ

Передне слово.....	3
Сагач Г.М. Духовні джерела України.....	4
Чикалюк З.О. Духовно-моральний розвиток особистості в позашкільному закладі.....	8
Бричок С.Б. Викладання християнської моралі: екскурс і історію.....	12
Лавренюк В.М., Ціпан Т.С. Громадянське становлення свідомості і самосвідомості старшокласників в навчально-виховному процесі.....	15
Дем'янюк Т.Д. Інноваційна діяльність педагогів.....	18
Тимошук Н.С. Впровадження активних форм і видів діяльності старшокласників в умовах особистісно зорієнтованого виховання.....	20
Рабченко Т.С. Педагогічні технології управління виховним процесом в сучасній школі.....	26
Безкоровайна О.В. Проблеми виховання учнівської молоді в душі толерантності: інноваційний аспект.....	28
Дем'янюк Т.Д., Кириленко С.В., Камінська Є.І., Гавлітіна Т.М. Положення про українську національну школу-родину.....	31
Страшний В.І. Соціально-педагогічні умови модернізації змісту виховання учнів початкових класів загальноосвітніх шкіл на родинних традиціях українського народу.....	40
Петренко В.В., Дежнюк Г.С. Впровадження інноваційних форм національно-патріотичного виховання в позаурочній діяльності учнів сучасної школи.....	43
Мельничук Л.С., Байрамова М.Г. Діяльність методичної служби району: інноваційний підхід.....	47
Делідон С.В., Семенчак М.І. Превентивне виховання дітей та юнацтва в сучасній школі.....	49
Єнін В.М., Гордієвич Г.В. Естетичне виховання школярів у системі діяльності Малої академії народних мистецтв та ремесел.....	51
Умурзакова Т.Ф., Умурзаков С.Д. Інноваційна діяльність педагогічного колективу Рівненської державної гуманітарної гімназії.....	54
Гурінчук Л.С., Дем'янюк Т.Д., Мельничук В.Ф. Цільова творча програма превентивного виховання школярів.....	64
Кособуцька Г.П. Сучасна сім'я як основний фактор соціальної реабілітації дітей-інвалідів.....	71
Сойчук Р.Л. Сучасний стан трудового навчання в об'єднаній школі Великої Британії.....	75
Середович В.В. Розвиток творчого мислення молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.....	79
Кулакова Л.М. Особливості розвитку творчості у підлітковому віці.....	85
Белова С.А. Концепція вчителя у педагогічній системі представників Бременської школи.....	87
Сременко Л.В. Підготовка майбутніх педагогів до реабілітаційної роботи в інтернатних закладах.....	89
Свириденко С.О. Активні методи навчання і виховання у формуванні здорового способу життя школярів.....	92
Зубілевич М.І. Скаутський рух: специфіка виховного процесу підростаючого покоління.....	98
Коваленко Є.І. Використання спадщини вітчизняних і зарубіжних педагогів у створенні інноваційних виховних технологій.....	99
Дулак Н.В. До питання національного виховання у Німеччині кінця XVIII–початку XIX століття.....	105
Головко М.Б. Проблема виховання духовності особистості в історії педагогічної думки.....	108
Савченко І.Д. Генеза виникнення та формування довіри у дітей.....	112
Курінна С.М. Використання народних сміхових традицій у вихованні почуття гумору дошкільників.....	116
Кривошея Н.Б., Кривошея Д.В. Початкове економічне виховання старших дошкільників засобами дитячої літератури.....	121
Захарова Н.М. Система пізнавальних завдань як основа формування операційних знань молодших школярів.....	125
Гоголь Н.В. Розвиток мовлення школярів в системі початкової літературної освіти.....	127
Процюк В.М. Використання потенціалу української народної музичної творчості у морально-естетичному вихованні школярів.....	132
Одерій Л.С., Роздимаха А.І. Розвиток естетичного ставлення до оточуючого – засіб оновлення системи естетичного виховання дітей.....	134
Дятленко Т.І. Естетичне виховання старшокласників засобами літературного пейзажу.....	138
Новоселецький М.Ю., Янцур М.С., Дем'яненко І.О., Федорова І.Л. Готовність випускників Рівненського державного гуманітарного університету до професійної діяльності.....	141
Буцяк В.І. Фортепіанна підготовка студентів вищих педагогічних закладів на основі історико - стилісового підходу.....	151
Маковська О.О. Проблема наступності в системі школа – вуз у вітчизняній педагогіці.....	153
Михальська В.Р. Управлінський аспект професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів.....	156
Сингаївський Д.В. Художнє конструювання – важливий етап підготовки вчителя загальнотехнічних дисциплін до творчої праці.....	158
Цюлюпа С. Д. Вільний час студентів як соціально-педагогічна проблема.....	162
Михайліченко І.В. Фізичне виховання працівників органів внутрішніх справ у контексті формування їхньої професійної культури.....	167
Відомості про авторів.....	172

Наукове видання

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти

Збірник наукових праць

**Наукові записки Рівненського державного гуманітарного
університету**

Випуск 24

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Редактор збірника наукових праць Дем'янюк Т.Д.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Хомяк О.Л.

Здано до набору 12.09.2002 р. Підписано до друку 29.11.2002 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 24,8. Обл. вид. арк. 25,66. Замовлення № 16/1 Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки
(к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі

Рівненського державного гуманітарного університету

33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 **Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 24. —
Рівне: РДГУ, 2002. — 176 с.**

ISBN 966 — 7281 — 07 — 5.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії і практики громадянського виховання, а також з питань педагогіки, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, розвитку і профорієнтації дітей та учнівської молоді в дошкільних закладах, сучасній школі, вищих навчальних закладах та позашкільних установах.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів, а також працівників позашкільних установ.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20